

"Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin elm və mədəniyyətinin təbliği" istiqaməti üzrə

Cümhuriyyətimizin xilası və ordu quruculuğumuz naminə fədakarlıq örnəyi

SİBİR SÜRGÜNÜNDƏN QAÇARAQ GƏNCƏYƏ GƏLƏN VƏ BURADA MİLLİ MÜCADİLƏMİZƏ QOŞULAN AZƏRBAYCAN ƏSİLLİ HÜSAMƏDDİN TUĞACIN ŞƏRƏFLİ ÖMÜR YOLU

Zakir MURADOV,
Gəncə

"525-ci qəzet" in diqqətli oxucuları, yəqin Hüsəməddin Tuğac adlı türk zabitanın Azərbaycanın istiqlal mübarizəsinə qoşularaq, bu yöndə olduqca vacib məsələlərin həllində əhəmiyyətli rol oynaması haqda müəyyən məlumatlara malikdirlər. Çünki Birinci Dünya Müharibəsi olaylarının axarında taleyin hökmü ilə Azərbaycana gələn və buradakı milli mücadiləyə, Türkiyəyə döndükdən sonra isə Qazi Mustafa Kamal Atatürkün öndərliyində istiqlal savaşına qatılan bu şəxsin bir millətin iki dövlətinə xidmətdə keçən ömrü haqda 6 il əvvəl, qəzetimizin 2012-ci il 25 avqust tarixli nömrəsində "İki cümhuriyyətin əsgəri" adlı yazıda bəhs etmişdik. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, həmçinin, Ordumuzun bir əsrlik yubileyi ilə əlaqədar olaraq, eləcə də Hüsəməddin Tuğacın özünün vaxtilə dərc etdiyi xatirələrində yer almış, Azərbaycanla bağlı maraqlı doğuracaq məsələlərin daha ətraflı şərhinə ehtiyac duyaraq, bu mövzuya bir daha üz tutmağı faydalı saydıq. Xüsusən MƏHZ HƏMİN ŞƏXSİN ERMƏNİLƏRİN QAFQAZDAKI QƏTLİAM PLANLARINA DAİR RAPORTU, ÜZRƏ TÜRK ORDUSUNUN TƏCİLİ HƏRƏKƏTƏ KEÇMƏSİ HAQDA İLK DƏFƏ TANİŞ OLACAĞINIZ FAKTLAR Türkiyə və Azərbaycanın müstəqil hərbi tarixinin daha bir qiymətli nümunəsidir. O da maraqlıdır ki, Hüsəməddin, sən demə, əslən elə Azərbaycan yurdundan, daha dəqiq, Şəmkinin Qaracəmirli (Qaracəmirli) kəndindən imiş. Bu kənddəki Hacısmayıl oğulları nəslindən olan atası Əhməd həcdən dönərkən, Türkiyədə qalib və orda ailə qurub. Bu faktlar Hüsəməddin Tuğacın özünün xatirələrində - onun 1966-cı ildə Ankarada çap etdiyi, elə bu yazıda da xeyli iqtibas edəcəyimiz "Bir nəslin dramı" kitabında da yer alıb.

Sarıqamış - Sibir - Gəncə

İstiqlal mübarizəmiz haqda azərbaycanlı mühacirlərin xatirələrində adı o vaxtkı Gəncə Milli Komitəsinin icra he-

yətinin üzvü kimi çəkilən Hüsəməddin Tuğac 1889-cu ildə Ərzurumun Həsənqala ilçəsində hərbi yüzbaşı Hacı Əhməd və Fatma xanımın ailəsində doğulub. Gənc Hüsəməddin 1910-cu ildə Hərb Okulunu bitirdikdən sonra Bağdad və Şamda xidmət edir. 1912-1913-cü illərdə Balkan savaşına qatılır. Birinci Dünya Müharibəsində isə Sarıqamışda vuruşur. 1915-ci ilin yanvarında Rus Ordusu ilə Qafqaz cəbhəsindəki bu amansız döyüşdə 9-cu Kolordunun (korpus) zabiti, üstəymən (baş leytenant) Hüsəməddin Tuğac əsir düşür.

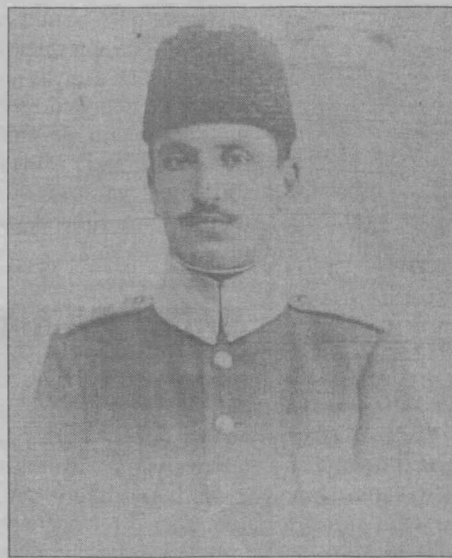
Yüksək rütbəli bir zabit kimi, həm də bəlkə Türk Ordusu komandanı Ənvər paşaya çox oxşaması səbəbilə, onu Rus Qafqaz Cəbhəsi komandanı general Yudenin buradakı qərargahına gətirirlər.

Sibir sürgünündə. Tomsk, 1915-ci il

"Sorgulardan sonra mənə bir yemək stoluna da götürdülər. Ordu komutanı general Yudeniyə və başqa yüksək rütbəli zabitlərə yemək yeyirdilər. Mənə də bu zəngin süfrəyə aldılar. 1915-ci ilin Yeni il süfrəsi imiş. Süfrədə mənə bir qədəh vodka da ikram etdilər. İçmədim. İsrar etmədilər. Səhəri gün bizi stansiyaya götürdülər. Rusiyanın içərilərinə gedəcəyiz..." - deyərək, H. Tuğac yuxarıda adını qeyd etdiyimiz kitabındakı xatirələrində qeyd edir

Beləcə, Hüsəməddin Tuğacı digər

Hüsəməddin Tuğac, 1919-cu il

türk zabit və əsgərləri ilə birgə Rusiyanın ucqarlarına sürgünə aparırlar. Qatar əvvəlcə Gəncə, Bakı, Petrovskdan keçir. Hüsəməddinə nədənsə, ayrıca, təmtəraqlı vaqon-otaq ayırıblar. Bunun səbəbini Petrovskda çatandıran anlayır. Sən demə, ruslar onun Ənvər paşaya oxşarlığından faydalanmaq istəyiblər. Yerli əhali xüsusi vaqonda aparılmanın əsir alınmış Ənvər paşa olduğunu zənn edəcək. H. Tuğac maraqlı bir səhnəni də təsvir edir:

"Petrovskda dayanarkən pəncərəyə yaxınlaşdım. Aşağıda bir topa adamın mənim vaqonumu göstərib bir-birinə nələrisə dediklərini hiss edirdim. Görkəmindən erməni olduğu bilinən birisi isə əlini boğazına çəkib mənə axırımın çatdığını anlatmaq istəyir, sonra da əllərini göyə qaldırır sanki şükür edirdi".

Qatar Samarıya yaxınlaşarkən Hüsəməddin bir neçə ay davam edəcək tif - qarın yatalağı xəstəliyinə tutulur və bu şəhərdəki hospitala yerləşdirilir. Dəfələrlə ölümün gözlərinə baxır. Davamlı qarabasma və sayıqlamalarla mübarizə aparmalı olur. Nəhayət, səhəti yerinə gəlir. Sağaldıqdan sonra Sibirə sürgün yolları davam edir. Çelyabinsk, Tomsk və nəhayət, İrkutsk. Buradakı qərib, məşəqqətli həyat. Amma ondan güclü - Vətənə dönüb, mübarizəyə təkrar qatılmaq eşqi.

Bir neçə aydan sonra Hüsəməddin

H. Tuğac (solda) İsmət İnönü (sağda) ilə, 1953-cü il

daha iki sürgün yoldaşıyla birgə düşərgədən qaça bilirlər. Lakin ələ keçirilib yenidən İrkutskda qayıdırılar. Onlar haqda elə bir ciddi ölçü götürülmür. Ümumiyyətlə, o vaxtın düşmənləri bir-birinə qarşı mərd davranışları ilə seçiliblərmiş. H. Tuğac xatirələrində sürgün yoldaşları ilə birgə rusların icazəsilə qəzet belə nəşr etdiklərini, hətta "Bayqal türklərinin tarixinə dair məqalələr üzərində işlədiyini" (!) qeyd edir.

Sibir sürgünü ümumən iki il yarım çəkir. 1917-ci ildə Rusiyada baş qaldıran hərəkətlər sürgündəkilərin də işinə yarayır. Hüsəməddinin təkrar qaçışı uğurlu olur.

Yeni bir macəralı səyahət başlayır. Sibir şəhərləri, Orta Asiya... Qırğız Xalq Komitəsinin köməyi ilə saxta sənəd düzəltməyə müvəffəq olan Tuğac Daşkəndə, sonra Krasnovodskda gəlir. Buradan gəmi ilə Bakıya doğru yola çıxır.

Bakıda Hüsəməddin Tuğac Azərbaycanın irəliləmələri - Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Əlimərdan bəy Topçubaşovla görüşüb-danışmağa vaxt tapır. Görüşlərdə çətin vəziyyətin açarının Gəncədə olduğu aydınlaşır. Nəhayət, Hüsəməddin Tuğac Gəncəyə yollar.

Qəribədir, Gəncədə qaldığı mehmanxananın sahibi, hələ sürgünə yollanarkən yaxınlıqdakı Dəllər stansiyasında ötəri söhbət etdiyi, Gəncənin addımlı adamlarından olan Sarı Ələkbər İmam-

qulu oğlu imiş. Hələ o vaxt Hüsəməddin, Sarı Ələkbərə atasının buralardan, Gəncə vilayətinin Şəmkin elinin Qaracəmirli kəndindən olduğunu demişdi.

Hüsəməddin Tuğacın qayıtması Gəncədəki mücadilə liderləri üçün göydəndüşmə idi. O, dərhal Gəncə Milli Komitəsinin rəisi Nəsim bəy Yusifbəyli ilə görüşdürülür və Komitənin icra heyətində yer alır.

Milli Komitənin Sarı Ələkbər və Nağı bəy Şeyxzamanlının rəhbərlikləri altında iki silahlı dəstəsi mövcud idi. Amma hərbi sənətinin hərtərəfli öyrədilməsinə, silahla davranışların aşılanmasına, eləcə də yeni silahların əldə olunmasına böyük ehtiyac duyulurdu. Bu işlər dərindən hərbi təcrübəyə malik Hüsəməddin Tuğaca tapşırılır.

Tezliklə, xüsusən gənclərin hərbi vərdislərə yiyələnməsi üçün Gəncənin bir neçə yerində, o cümlədən, Uğurlubəy karvansarasının geniş həyatında təlim meydanları fəaliyyətə başlayır. İlk döyüş sınağı da gerçəkləşdirilir - Şəmkinin həmə Dəllər stansiyasında, cəbhədən döndən rus əsgəri hissələri tərksilah edilir və əldə olunan silahlar hesabına Gəncə Milli komitəsinin cəbhəxanası gücləndirilir.

Hüsəməddin Tuğacın Gəncədə ən yaxın dostlaşdığı adam Nağı bəy Şeyxzamanlı olur. Türkiyədə onun adı Naki

deyə çəkilir.

"Naki bəy mənə yaxın məsləkdaşlıqdan başqa, bir qardaş oldu. Onun yaşlı anasını mən də özümə bir ana bildim".

İki cürətli dostun istənilən riskli məqamlardan belə çəkinməmək xüsusiyyətlərini duyan Milli Komitə rəisi ən vacib missiyanı gerçəkləşdirməyi də onlara həvalə edir.

"Bir axşam Nəsim bəy mənə xüsusi toplantıya çağırırdı. Gəncə və Bakının, bütün Azərbaycanın xilasını naminə Türk Ordusunu dəvət üçün arkadaşım Naki bəy Şeyxzamanlı ilə birgə Türk hökuməti və Ənvər paşanın yanına, bizim bir təmsilçi olaraq göndərilməyimizi uyğun bilmişdilər" - deyərək, H. Tuğac yazır.

Hüsəməddinin ölüm-dirim raportu

Hüsəməddin Tuğac və Nağı bəy uzun və macəralı yolçuluqdan sonra 1918-ci ilin fevralında Susəhrində Türk 3-cü Qafqaz Ordusu komandanı Vəhib paşanın qərargahına çatırlar. Vəhib paşa vaxtilə Hüsəməddinin atası, 1904-cü ildə şəhid olmuş yüzbaşı Hacı Əhmədlə döyüş dostu olubmuş. Nümayəndələrin Azərbaycan, eləcə də Qafqaz cəbhəsinə aid raportları çox qiymətli idi və vəziyyət dərhal Ənvər paşaya çatdırılır. Ənvər paşa heyəti İstanbula görüşə dəvət edir. Bu görüşə Nağı Şeyxzamanlı və azərbaycanlı emissarlara sonradan qoşulan Ömər Faiq Nəmanzadə qatılırlar. Ən əsası, Azərbaycana Nuru paşa komandanlığında Türkiyə qüvvələrinin yardımını təmin olunur. Türk dünyasına xidmətləri müqabilində Hüsəməddin Tuğaca isə yüzbaşı rütbəsi verilir.

OLDUQCA VACİB BİR MƏQAM! Məhz Hüsəməddin Tuğacın raportu Türk Ordusunun Qafqaz cəbhəsində daha tez və daha konkret məramla, həmçinin, azərbaycanlı emissarların təkliflərini əhatə edən korrektərlə hərəkətə keçməsinə səbəb olur və bununla da buralardakı - istər Türkiyəyə, istər də Azərbaycana aid coğrafiyalardakı məkrli erməni planlarının qarşısı alınır.

(Ardı var)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az